

Selma Lagerlöfs författarskap i andra medier

Genomslaget för Selma Lagerlöfs författarskap i 1900-talets nya medier för fiktionsberättande, filmen och radion, är större än någon annan svensk samtida författares. Selma Lagerlöfs berättelser fick avgörande betydelse för den svenska stumfilmens framgångar både i Sverige och utomlands under den period mellan 1917 och 1924, som i filmhistorien brukar kallas den svenska guldåldern. Nio filmer under denna period var baserade på Lagerlöfs berättelser, bland annat *Körkarlen*, som är en av de mest kända svenska filmerna någonsin. I slutet av stumfilmsperioden kom ytterligare tre filmer, varav den sista från 1930, *Charlotte Löwensköld*, introducerade ljudet i svensk film.

Det skulle visa sig svårt att överträffa de tidiga filmatiseringarna av Lagerlöfs verk. Svenska ljudfilmer baserade på Lagerlöfs författarskap är färre än antalet stumfilmer och har inte på långt när blivit lika omtalade i filmhistorien.

Stumfilmer

Redan 1909 fick Selma Lagerlöf ett detaljerat förslag att ”kinematografera” *Nils Holgerssons underbara resa*. Idén kommer från en överlärare Hallgren i Malmö som också fått Sveriges första filmbolag, AB Svenska Biografteatern i Kristianstad, och dess nya direktör och producent Charles Magnusson entusiastisk inför projektet. Svenska Bio (omvandlat till AB Svensk Filmindustri 1919) blev snabbt Sveriges mest framgångsrika filmbolag genom sina satsningar på ”Svenska bilder”: upptagningar från verkliga händelser och evenemang (bland annat filmades processionen vid doktorspromoveringen i Uppsala 1907 med fokus på hedersdoktor Lagerlöf).

Sommaren 1909 var Svenska Bio först i Sverige och bland de första i världen att satsa på spelfilm av större format och en storsatsning på Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa* var tänkt att bli det första projektet. Selma Lagerlöf tackade dock nej till erbjudandet, hon insåg svårigheterna med att filma just detta verk och Alfred Dalin som var lärare och koordinatör i det stora läseboksprojektet avrådde henne dessutom bestämt från att förknippa *Nils Holgersson* med den vid denna tid lågt

ansedda filmindustrin.

Gardar Sahlberg har skrivit uppsatsen ”Selma Lagerlöf och filmen” i *Lagerlöfstudier* 1961.

Den första Lagerlöffilmen blev istället Victor Sjöströms filmatisering av *Tösen från Stormyrtorpet* år 1917. Selma Lagerlöf fick stort förtroende för Victor Sjöström, djupt gripen av hans filmatisering av Ibsens *Terje Vigen*, som hade haft premiär i början av 1917 och som brukar lyftas fram som inledningen till den svenska stumfilmens guldålder mellan åren 1917 och 1924.

Berättelsen om torpardottern och pigan Helga, som utnyttjas av sin husbonde och får ett barn han vägrar erkänna, blev en enorm succé och tillsammans med *Terje Vigen* också genombrottet för svensk film utomlands. Svenska Bio tecknade nu ett femårskontrakt med Selma Lagerlöf om att filma hennes verk. Den största satsningen blev *Jerusalem* som planerades bli Europas hittills största filmatisering: fem filmer i dåtidens längsta långfilmsformat, fem akter. Victor Sjöström fick uppdraget att utarbeta manus, regissera och spela huvudrollen Ingmar Ingmarsson. Av endast prologen blev två långfilmer, *Ingmars söner* 1 och 2, med gemensam premiär på nyårsdagen 1919.

Ytterligare två Lagerlöffilmer hade premiär under det året: Mauritz Stillers *Herr Arnes pengar* och Ivan Hedqvists *Dunungen*.

Herr Arnes pengar finns tillgänglig på dvd och brukar filmhistoriskt anses mest intressant av dessa tidiga Lagerlöffilmer. Kameratekniskt utnyttjas effektivt dubbel exponeringar, åkningar, panoreringar och rumslig rörlighet och bildkompositionerna är mycket medvetet gjorda, i flera fall tydligt inspirerade av Albert Edelfeldts välkända illustrationerna till romanens påkostade förstaupplaga från 1904. Lagerlöfs gestaltning av naturen – stormvindar, snö och is – i symbolisk växelverkan med de dramatiska skeendena i mordgåtan är också väl tillvaratagna i filmen.

Filmatiseringen av *Jerusalem* fortsatte under 1919 med Victor Sjöströms *Karin Ingmarsdotter*, ytterligare en helaftonsfilm baserade på ett enda kapitel i *Jerusalem 1*.

Efter premiären på *Karin Ingmarsdotter* i februari 1920 lämnade nu Sjöström Jerusalem-projektet och började istället arbeta med *Körkarlen*, som skulle bli hans mest kända film och en av de mest kända svenska filmerna någonsin. Filmen finns utgiven på dvd. För förslag på samtal och aktiviteter med utgångspunkt i filmen och romanen se uppgifter för årskurs [6-9](#) och för gymnasiet. En lärarhandledning till filmen finns också på Svenska filminstitutets plattform [Film i skolan](#).

Körkarlen blev den sista av fem filmatiseringar baserade på Lagerlöfs verk som regissören Victor Sjöström gjorde i Sverige under den framgångsrika stumfilmsepok, innan han emigrerade till Hollywood för att sedan återkomma till Sverige på 1940-talet.

I Hollywood gjorde Sjöström också en Lagerlöffilm: *The Tower of Lies* från 1925, baserad på *Kejsarn av Portugallien*. Tyvärr är filmen förkommen.

Sedan Sjöström emigrerat fortsatte Mauritz Stiller att filma Lagerlöfs verk i enlighet med kontraktet hon hade med Svenska Bio sedan 1918. 1922 gjorde han en fri bearbetning av *En herrgårdssägen*, kallade den *Gunnar Hedes saga* och förlade handlingen till 1920-talet istället för 1830-talet. Lagerlöf övertalades att godkänna scenariot, men delade inte Stillers uppfattning att en filmregissörs uppgift var att omskapa eventuella litterära förlagor.

Centrum för lättläst har gett ut en bearbetning av *En herrgårdssägen* illustrerad med bilder från Stillers film *Gunnar Hedes saga*.

Inte heller Stillers filmatisering i två delar av *Gösta Berlings saga* från 1924 fick Lagerlöfs gillande. Efter *Gösta Berlings saga* avböjde Lagerlöf allt vidare samarbete med Stiller i ett brev där filmkonstens självständighet och beroende av litterära förlagor diskuteras. Frågan har förstås aktualitet även i dag. Läs gärna vad Lagerlöf skrev till Stiller och diskutera filmkonstens självständighet gentemot litterära förlagor:

På den tiden, då filmen nöjde sig med att följa texten i mina romaner och noveller var jag glad åt filmatiseringen. Den verkade som en serie illustrationer levande och vackra, och annat begärde jag inte. Men nu, då jag ser, att Ni anser, att boken endast bör vara en inspirationskälla, och att materialet bör omsmältas till något helt nytt utslutande avsett för filmen, då måste jag säga ifrån ärligt och bestämt, att jag inte kan vara med längre.

Jag trodde, att omkastningarna och de främmande tillsatserna i *Herrgårdssägen* voro en olyckshändelse framtvungad av hänsyn till utlandet, och jag trodde att omvälvningarna i *Gösta Berling* berodde på nödvändigheten att förkorta, men nu, då Ni anser att filmen fordrar, att ämnet på detta sätt omstuvras, då vill jag inte mer släppa till mina böcker.

Jag förstår, att Ni mer Er stora förmåga söker att höja filmen till något konstnärligt, en ny konststart, en musik för ögat, om jag så får säga, men för detta fordras helt säkert att filmtexterna komponeras för filmen allt från början: Då har Ni Er frihet. Men för gamla kända böcker anser jag, att det första tillvägagångssättet var det rätta. På den tiden voro också kritik och allmänhet ense om att gilla filmbearbetningarna av mina böcker. Och jag tror, att ni också hade det angenämare än nu, ty Ni tycker lika litet om dålig kritik som envar annan.

Vad nu mina böcker beträffar, så äro de, som duga för filmbehandling nog redan använda, men jag skulle önska för sakens skull, för jag är en vän av filmen, Som Ni vet, att ni verkligen tänkte över om inte min åsikt är den rätta: Ett färdigt diktverk bör man i film nöja sig med att följa som en rik

och levande illustration, utan att omskapa densamma, utan att vilja göra det till något nytt. Däremot tycker jag visst, att filmen bör sträva, att stå på egna fötter, frigöra sig från ordet och endast verka med sina egna medel, men då måste den ha för den avsedd ny text att bygga på.

I alla händelser kan jag inte lämna bidrag till filmen på andra villkor.

Er tillgivna

Selma Lagerlöf

Gösta Berlings saga blev hursomhelst Stiller sista film i Sverige. Han emigrerade till Hollywood och tog med sig Greta Garbo, som fått sitt genombrott som Elisabet Dohna i *Gösta Berlings saga*. För förslag på aktiviteter som ansluter till filmen se uppgifter till filmer för årskurs 6-9 och för gymnasiet.

Nu fortsatte istället den tredje av den tidiga svenska filmens stora regissörer, Gustaf Molander, det stora projektet att filma *Jerusalem*. Återstoden av *Jerusalem 1* återges i *Ingmarsarvet*, som hade premiär 1925 och *Till Österlandet* från 1926 återger i stora drag handlingen i *Jerusalem 2*.

Den svenska stumfilmsperioden avslutade sedan med Gustaf Molanders filmatisering av *Charlotte Löwensköld* 1930, speltekniskt en stumfilm och planerad som en stumfilm med ljud effekter. Under inspelningens gång las också på repliker och sång på, och filmen blev på så sätt den första svenska ljudfilmen.

Ljudfilmer och TV-serier

På 1940-talet gjordes nya versioner av *Dunungen* (1941) och *Tösen från Stormyrtorpet* (1947), som båda haft stora framgångar som stumfilm. Gustaf Molander, som regisserat de två sista stumfilmerna baserade på *Jerusalem*, fick i uppdrag att göra en mycket påkostad filmatisering av *Kejsarn av Portugallien* (1944) med Victor Sjöström i rollen som kejsar Jan. Gustaf Molander gjorde också en ny filmatisering av *Herr Arnes penningar* (1954) och Arne Mattsson gjorde *Körkarlen* (1958). Filmerna är svåra att få tag på och i jämförelse med stumfilmerna förefaller de mera tidsbundna och föråldrade.

Även Kenne Fants påkostade filmatisering av *Nils Holgerssons underbara resa* (1962) är numera svår att få tag på, men har tidigare funnits tillgänglig både på VHS och dvd. På initiativ av ett tyskt produktionsbolag gjordes 2011 en ny långfilm i svensk samproduktion med tyska och svenska skådespelare. Filmen gick aldrig upp på svenska biografer, men visades i SVT och finns utgiven på dvd. I läshandledningen för Nils Holgersson finns förslag på frågeställningar kopplade till dessa filmer.

Romanerna *Charlotte Löwensköld* och *Anna Svärd* slogs ihop till långfilmen *Charlotte Löwensköld* 1979 och sändes även i en längre version som TV-serie. *Jerusalem* filmades av Bille August 1996 i en påkostad samproduktion mellan bland annat de statliga nordiska TV-bolagen och filminstituten. *Jerusalem* visades även som TV-serie. Filmen är tillgänglig på dvd. För förslag på jämförelser mellan film och roman se [uppgifter till filmer](#).

Bland de omfattande dramatiseringar av klassisk svensk litteratur som gjordes av Sveriges television under 1900-tales sista decennier återfinns utöver tidigare nämnda *Charlotte Löwensköld* från 1979 ytterligare två verk av Lagerlöf. Det är Bengt Lagerkvists *Gösta Berlings saga* från 1986 och Lars Molins *Kejsarn av Portugalien* från 1992. Båda serierna finns tillgängliga på dvd. Lars Molins serie finns även på [SVT:s Öppet arkiv](#).

Radio

Radio började sändas i Sverige år 1925. Selma Lagerlöf kom samma år ut i etern från Karlstadsstationen. Sverige Radio förstod snabbt att sätta värde på såväl hennes popularitet som det personliga tilltalet i hennes berättelser. Från slutet av 1930-talet finns inspelningar kvar där hon själv läser första kapitlet ur *Nils Holgerssons underbara resa* och berättelsen ”Julklappsboken”.

Dramatiserade romaner började sändas redan 1929 och Selma Lagerlöf är den författare som var mest representerad bland dramatiseringarna mellan 1929 och 1955.

Radioföljetonger infördes regelmässigt 1939. Uppläsningar av Selma Lagerlöfs verk dominerade sedan också stort följetongsserien in på 1950-talet. Dessa finns i Sveriges radios arkiv, som inte är öppet för allmänheten. *Dunungen* finns tillgänglig i [Radioteaterbiblioteket](#): (1956) regi Karin Kavli.

Selma Lagerlöf var själv mycket förtjust i att lyssna på radio. Hon skaffade radio redan 1925 och i brev finns då och då beskrivningar av hur hon sitter i den ombonade hallen på Mårbacka och lyssnar. När tidningen *Radiolyssnaren* 1928 publicerade en enkät om vad en rad stora internationella författare ansåg om det nya mediet var det bara Lagerlöf som insåg radions potential att sprida skönlitteratur. Utifrån sina egna erfarenheter av filmindustrin jämförde hon filmens och radions betydelse för litteraturen med boktryckarkonsten.

Selma Lagerlöfs 80-årsdag den 20 november 1938 firades med ett jubileumsprogram i radion och hon använde sig av Sverige Radio för att tacka svenska folket och svenskar i Amerika för uppvaktningarna. Radioteknikerna kom till Mårbacka för att spela in hennes tacktal.

När Selma Lagerlöf dog den 16 mars 1940 stuvades det om i programtablån och ett minnesprogram sändes. Hennes begravning blev sedan en nationell sorg högtid, där hela Sverige för första gången i hemmen kunde delta i en begravningstjänst genom Sven Jerrings referat i radion.

Solveig Lundgren har forskat om skönlitteraturens ställning i radion. Avhandlingen heter *Dikten i etern. Radion och skönlitteraturen 1925–1955* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, nr 23, 1994).